

Гривняк Л.Ю.

СМЕРТНА КАРА ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ В ПРАВІ СХІДНИХ ДЕСПОТІЙ ТА КЛАСИЧНОГО РАБОВЛАСНИЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

В статті аналізуються правові підстави застосування смертної кари в східних деспотіях (Єгипет, Межиріччя, Стародавня Індія, Стародавній Китай) та у класичному рабовласницькому суспільстві (Стародавня Греція, Стародавній Рим), а також способи виконання смертного вироку, процедура подання апеляцій та надання помилування засудженим до смертної кари, можливість застосування м'якшого покарання від передбаченого законом та інші супутні питання.

Ключові слова: право східних деспотій, право класичного рабовласницького суспільства, смертна кара, помилування.

Постановка проблеми. Правові системи більшості, якщо не усіх, країн світу, свого часу вдавалися до застосування смертної кари як свого роду *ultima ratio* законодавця. Сьогодні спостерігаємо достатньо суперечливу картину. Одні держави (Європейське Співтовариство, Україна, Росія та ін.) безумовно вилучають страту з арсеналу покарань, інші після нетривалого періоду утримання повертаються до її застосування (США та ін.), нарешті група країн навіть не ставить під питання доцільність застосування смертної кари (Китайська Народна Республіка та ін.), застосовуючи її навіть за економічні злочини та злочини проти моралі. Історичний досвід попередніх епох та суспільно-економічних формацій може дати ключ до розуміння доцільності застосування смертної кари, ефективності цього покарання як стримуючого злочинності фактора, недоліків інституту смертної кари тощо.

Огляд наукових досліджень. Питання застосування смертної кари, зокрема, в правових системах східних деспотій та класичного рабовласницького суспільства мають багату бібліографію. В Україні більшою чи меншою мірою ними займалися С. К. Бостан, Б. Й. Тищик, О. А. Гавриленко, А. А. Музика, В. М. Пуйко та ін. З сучасних зарубіжних авторитетів згадаємо R. Vadinter (Франція), H. Mountouh (Франція), С. В. Жильцова (Росія) та ін. Разом з тим порівняльний аналіз правових систем східних деспотій та класичного рабовласницького суспільства в частині застосування смертної кари спеціально не здійснювався.

Постановка завдань наукової статті. Проаналізувати практику призначення вищої міри покарання, можливість надання помилування засудженим злочинцям, вплив громадської думки на призначення та виконання смертних вироків. Перевірити припущення про зв'язок між рівнем розвитку демократії в суспільстві та жорсткістю кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Смертна кара була надзвичайно поширеним покаранням в ранніх правових системах – як Стародавнього Сходу, так і греко-римського світу. Цьому сприяли наступні фактори:

– Сакральне підґрунтя давніх правових систем. Злочинець виступав не лише порушником загальнолюдської моралі, але й еретиком, який свідомо порушував волю пантеону богів, і тим самим міг накликати божественний гнів у відповідь. Прояви цього гніву персоніфікувалися у явищах природи (землетрус, цунамі, епідемія), відтак провина одного відступника падала на голови усієї громади. В інтересах суспільства було випередити божественні санкції й завбачливо видати голову відступника в жертву.

– Відносно вузький набір покарань, реально можливих для застосування. Позбавлення волі не зафіксоване в праві жодної із східних деспотій. Досі однозначно не вирішено питання щодо наявності такого покарання в кримінальному праві античних греків, і, зокрема, у державах Північного Причорномор'я [2, с. 65]. Відтак у розпорядженні законодавця залишалися штрафи та конфіскації майна (за відносно незначні правопорушення), членоушкодження, позбавлення громадянства злочинця, обернення його у рабство. Вінчала цей набір смертна кара.

– Наївне переконання законодавця, що засобами правового терору можна якщо не викоринити, то суттєво стримувати злочинність. Хрестоматійний приклад – закони Дракона, прийняті в Афінах у 621 р. до н. е. Як відомо, смертна кара вводилася навіть за крадіж зерна чи овочів. Коли у законодавця поцікавилися, чим пояснюється така жорстокість, Дракон відповів, що меншого покарання ніж смерть будь-який злочин не заслуговує, а більшого – він придумати не зміг.

Разом з тим спостерігаємо й суттєві відмінності в праві східних деспотій та рабовласницьких демократій.

В праві східних деспотій ціна людського життя зазвичай була нижчою ніж у рабовласницьких демократіях, смертна кара застосовувалася за відносно незначні провинності чи навіть за аморальну поведінку та при сумнівній репутації звинуваченого. Хоча й тут спостерігаємо певні винятки.

Так, може видатися несподіваним, але перша відома людству пам'ятка права – закони царя Уру (Месопотамія) Шульгі (2093 – 2046 р. до н. е.), на відміну від пізніших Законів Хаммурапі та інших укладень, не керувалися принципом «око за око, зуб за зуб» а встановили принцип майнового заміщення постраждалому [4, с. 97]. В іншій східній деспотії – державі давньоіндійського раджі Ашоки – влада публічно проповідувала принципи толерантності, гуманізму в ставленні до злочинців, заклики до амністії тощо [7, с. 16]. На жаль, подібні тенденції бачаться швидше рідкісними винятками, ніж загальним правилом.

Закони держави Ешнунни (Аккад, Месопотамія), укладені на початку XX ст. до н. е., вже встановлюють смертну кару за подружню зраду з боку дружини, зґвалтування та викрадення дитини вільної людини [4, с. 99]. Сьогодні, як відомо, адюльтер (подружня зрада) є категорією моралі, а не права.

Закони Хаммурапі передбачали страту за понад 30 складів злочину. Зокрема, за недоведене звинувачення іншої особи у вбивстві (ст. 1) чи в іншому злочині, санкцією за який виступала смертна кара (ст. 3), за крадіжку з храму чи царського палацу (ст. 6), за викрадення малолітньої дитини (с. 14), за виведення за стіни міста

чужого раба або рабині (ст.15), або їхнє переховування у своєму будинку (ст. 16), за подружню зраду дружини (ст. 129), за згвалтування (ст. 130) тощо. Суспільство ніби поспішає позбавити себе від порушників громадського спокою і моралі – наклепників, святотатців, перелюбників, гвалтівників, але також й аболюціоністів (противників рабства).

Низька вартісність людського життя особливо стосується неімущих. Так, у разі, якщо злодій не може сплатити встановлений йому штраф за крадіжку храмового, палацового чи приватного майна, він також підлягає страті (ст. 8).

Висловимо обережне припущення, що, принаймні, у деяких випадках дієвою альтернативою смертній карі ставало боргове рабство – засуджений до смерті за незначну провинність злидар брав борг, якого не міг повернути з власних доходів. Відтак потрапляв до боргового рабства сам або відавав у нього когось із членів своєї родини. На користь цього припущення, на нашу думку, говорить той факт, що боргове рабство в законах Хаммурапі обмежене в часі трьома роками (ст. 117). У стародавніх євреїв також існувало обмеження боргового рабства (для єдиновірців), яке складало шість років [6, с. 551]. Така обстановка у кінцевому підсумку виявлялася вигідною для усіх зацікавлених сторін: потерпілий отримував належне відшкодування заподіяної шкоди, засуджений злидар зберігав життя і своїм прикладом служив осторогою іншим, лихвар набував дешеві робочі руки, а суспільство зберігало свого рядового члена – чийогось сина, батька чи брата.

Якщо дотримуватися висказаної гіпотези, стає зрозумілою та, на перший погляд, надмірна жорстокість законодавця. Встановлюючи смертну кару за відносно незначні проступки (наприклад, за некваліфіковану крадіжку без обмеження нижнього порога суми вкраденого), законодавець залишав у законі шпарку біднякові (як побачимо далі, й багатієві – не лише за дрібні, але й суттєві провинності). Опинившись у безвиході, злочинець вимушений самопродаватися у рабство за ту суму, яку власне складає альтернативний страті майновий штраф. У такій дешевій рабській силі були зацікавлені передусім заможні верстви населення, його політична і економічна еліта.

Натомість викрита при свідках спроба присвоєння чужого майна, попередньо відданого на зберігання, каралася у законах Хаммурапі лише подвійним штрафом від вартості присвоєного (ст. 124). Зрозуміло, що довіряли майно на зберігання не кожному, а лише тому, хто виглядав стабільним: мав власне чимале майно, авторитет і повагу в суспільстві, викликав довіру. І хоча за логікою речей присвоєння відданого на зберігання майна повинне каратися не менш суворо, ніж звичайна крадіжка, адже зловмисник зловживає довірою свого співплемінника, тим не менше санкція виглядає просто таки смішною. Схоже на те, що законодавець враховував ту обставину, що під дію вказаного закону потраплятимуть передусім соціально найцінніші члени суспільства – родова знать, багатії тощо, а відтак намагався максимально захистити цих можливих порушників від караючої сили закону.

Взагалі, бачимо поблажливість законодавця до привілейованих верств суспільства і в інших ситуаціях, пов'язаних з можливістю застосування смертної кари. В Законах Ману (Стародавня Індія) «брахман підлягає оголенню голови замість смертної кари, для інших же варн – смертна кара може бути застосована» (X, ст. 379). Л. М. та С. К. Бостани у зв'язку з цим вважають, що до брахманів

смертна кара не застосовувалася, до неї прирівнювалася своєрідна цивільна смерть, пов'язана з публічним оголошенням, тавруванням, вигнанням з варни і країни [1, с. 78].

Заміна смертної кари альтернативними покараннями в країнах Стародавнього Сходу іноді залежала від майнових статків засудженого. Так, у Індії вища міра покарання могла бути замінена в ряді випадків виплатою вищого штрафу – 1000 пан (середній штраф 500 пан, нижчий 250 пан), що, на думку істориків права, ставило у нерівне становище бідного і багатого злочинця [1, с. 77 – 78]. З свого боку додамо, що держава не лише захищала так би мовити «соціально-близьких» правопорушників, але й мала свій матеріальний інтерес. Якщо заможний злочинець відкуповувався від страти значною для нього сумою, це не лише служило йому та іншим застереженням на майбутнє, але й суттєво наповнювало державну казну. Натомість страта правопорушника не залишала владним структурам нічого, окрім, можливо, моральної сатисфакції.

Важливим винаходом правових систем Стародавнього Сходу був принцип таліону. В науковій літературі вже висловлювалася думка про принципову відмінність і переваги таліону перед кровною помстою, характерною для додержавного родового суспільства [6, с. 226]. Цікаво проте, що в Законах Хаммурапі принцип таліону (а, отже, й можливості застосування смертної кари) поширювався навіть на осіб, жодною мірою не причетних до злочину. Так, в разі побиття вагітної жінки, що спричинило її смерть (і, очевидно, загибель плоду), вбити треба дочку того, хто завдав побої (ст. 210). Смерть під руїнами будівлі сина замовника карається стратою сина будівничого (ст. 230).

Цю ж можливість застосування смертної кари щодо осіб, особисто не причетних до злочину, спостерігаємо і в інших правових системах цієї суспільно-економічної формації. У східних деспотіях подекуди страчували не лише винного, але і його родичів. Так, у цинському Китаї за державні злочини страчували не лише злочинця, але й три покоління його родичів по лінії батька, матері і дружин [1, с. 78]. Побіжно згадаємо ту відмічену у науковій літературі обставину, що, давньоєврейська Біблія «не передбачала притягнення до кримінальної відповідальності родичів злочинця, установлювала тільки його особисту відповідальність» [5, с. 21].

На нашу думку, цьому явищу слід дати історико-правову оцінку. Поширення дії державного покарання на родичів та близьких злочинця спостерігаємо і в інші історичні епохи: страта усієї родини винного у т. зв. високій зраді, встановлювана англійським прецедентним правом епохи абсолютизму; заслання та ув'язнення т. зв. чесеїрів (членів семьи изменников Родины) в сталінському СРСР тощо. Законодавець шукає шляхи запобігання тим чи іншим видам злочинності, розуміючи стримувальне значення родинних уз та особистісних прив'язанностей для кожного чи майже кожного потенційного правопорушника. Говорити про моральність закону у цих випадках не приходиться, проте й заперечувати його запобіжну ефективність доволі важко.

На іншому полюсі правової думки і дії цієї історичної епохи – намагання захистити від страти тих осіб, чий дії формально потрапляють під ознаки складу злочину, але не становлять великої суспільної небезпеки. Вище йшла мова про можливість

відкупу злочинця від смертної кари, а також заміщуючі покарання для давньоіндійських брахманів. В Стародавньому Китаї, де смерть передбачалася в 200 (!) випадках, практикувалися символічні покарання («сян»), коли смертна кара замінювалася носінням спеціальної полотняної сорочки. На думку вчених, суспільство тим самим намагалося перевиховувати злочинця, прирікаючи його на загальний осуд і презирство [1, с. 78].

Ми, з свого боку, висловимо припущення, що вказане «символічне» покарання застосовувалося тоді, коли реальний суддя мав справу з реальним правопорушником, чий дії, хоч і підпадали під букву закону, але не становили великої суспільної небезпеки. Не маючи змоги ані виправдати правопорушника, ані застосувати градаційну шкалу покарань (санкція одна – смерть; суддя не може вибирати між, приміром, ув'язненням і стратою), стародавній суддя застосовував умовне (а не «символічне») покарання. Для усіх, включаючи передусім й самого засудженого, ставало зрозумілим, що у разі рецидиву смертний вирок буде виконаний без усякої поблажливості.

Античний світ. Рабовласницькі демократії мали ту, відмінну від деспотичного Стародавнього Сходу, рису, що базувалися на таких, не актуальних для азіатських деспотій, цінностях як особиста свобода та громадянство. Перебуваючи у постійному конфлікті зі світом зовнішнім (сусідні поліси та держави) та світом внутрішнім (багаточисельні раби та не менш чисельні негромадяни), громадяни давньогрецьких полісів та Риму неминуче мали вивчити так би мовити таблицю ділення. Лише внутрішня єдність повноправних громадян, без огляду на знатність походження, майнові статки, а подекуди й релігійні переконання, служила запорукою збереження привілейованого становища общини громадян в цілому та кожного з них зокрема. Альтернативою була не лише громадянська війна, сама по собі самовбивча, але й негайне зовнішнє втручання, після якого усі учасники нерозважного конфлікту громадян опинялися товаром на рабському ринку – без огляду на правоту чи провину. Ці моменти мусили враховуватися правом рабовласницьких демократій. Тобто право повинно було служити не стільки абстрактній справедливості, скільки бути засобом збереження громадянської общини в цілому та привілейованого становища її окремих членів зокрема.

Передусім жорстко каралися злочини і проступки, що загрожували самому існуванню держави чи поліса. Так, за римськими Законами XII Таблиць смертю карали людину, яка підняла проти Риму ворогів, та того, хто передав ворогам громадянина [14].

Смертю каралися й злочини проти правосуддя. Згідно Законів XII Таблиць, з Тарпейської скелі скидували неправдивих свідків [11]. Страті підлягав суддя чи арбітр, викритий у підкупі [13].

В період Імперії за розпорядженнями, виданими Августом та його наступниками, вища міра покарання застосовувалася: за законом про образу величності (за Ульпіаном – подібному до святотатства [9]), який охоплював відтепер не лише державну зраду, але й дії і слова, спрямовані проти імператора; за законами про насильство проти суспільства

Жорстко каралися й убивці, передусім у тих випадках, коли жертвою їхнього злочину ставали співгромадяни або громадяни союзного поліса. Натомість убивство

негромадянина каралося суттєво м'якшим чином, а, приміром, у Стародавній Спарті убивство неповнолітніми громадянами державних рабів-ілотів під час грабіжницьких набігів на їхні маєтки вважалося навіть невід'ємним елементом підготовки майбутнього воїна.

Громадяни грецьких міст-полісів, які здійснили зумисне і недозволене вбивство, зазвичай піддавалися смертній карі. Але в полісах Північного Причорномор'я, так само, як і за афінським законодавством, вони мали можливість врятуватися, добровільно виїхавши у вічне вигнання ще до закінчення судового процесу. У певних випадках, особливо у V – IV ст. до н. е., смертна кара за скоєння державних злочинів могла бути замінена не лише на вигнання, але й, як додаткове покарання, на конфіскацію майна. Відомо про неодноразові випадки такої заміни у разі винесення смертного вироку заочно, без присутності злочинця. О. Гавриленко як приклади називає описану Ісократом справу боспорського громадянина Сопеїда (IV ст. до н. е.), який переслідувався в Афінах з ініціативи царя Боспорської держави Сатира, а також на долю грецького полководця Алквіада, якого у 415 р. було заочно засуджено до смерті афінським судом [2, с. 63, 64]. Вигнанець, позбавлений громадянства, надалі мусив самостійно боронити своє життя і свободу, без надії на підтримку своїх співгромадян у разі захоплення у полон і продажу в рабство.

Проте основним завоюванням чи, радше, привілеєм повноправних громадян стали ті можливості, які їм надавав судовий процес. В розвинутих рабовласницьких демократіях суддя (або судді) не був пов'язаний по руках і ногам строгою буквою закону, як це було в східних деспотіях, а виступав як повноважний представник громади. Відповідно, й звинувачений був передусім громадянином, а уже в другу чергу порушником букви закону. В грецьких полісах античної доби суд керувався не стільки писаними законами (приміром, в Афінах закони Драконта перестали діяти вже від часів Солона), скільки самою особою звинуваченого та його поведінкою під час суду. Зухвалість могла дорого обійтися навіть людям заслуженим чи шанованим частиною громадян, розкаяння та визнання провини суттєво пом'якшували суворість суддів.

Маємо опис суду над Сократом, звинуваченим у тому, що він не «шанує богів, яких шанує місто, а вводить нові божества, і повинний у тому, що розбещує юнацтво», надане Діогеном Лаертським: «(...) Сократ був засуджений більшістю в 281 голос. Судді почали визначати йому кару чи пеню; Сократ запропонував заплатити двадцять п'ять драхм (а Євбулід каже, що навіть сто). Судді зашуміли, а він сказав: «За заслугами своїми я б собі призначив замість всякого покарання обід в Пританії». Його приговорили до смерті, і тепер за засудження було подано ще на 80 голосів більше. І через кілька днів у тюрмі він випив цикуту» [3, с. 105]. Чим пояснювався суворий вирок? Обід в Пританії (будівля міської ради) державним коштом був нагородою тим, хто відзначився особливими заслугами перед співгромадянами. Таким чином Сократ замість визнання провини пропонував собі спершу жалюгідно малий штраф, а далі навіть винагороду [3, с. 464].

В джерелах права східних деспотій не знаходимо вказівок на те, що поведінка підсудного скільки-небудь суттєво впливала на вирок суду, в тому числі і смертний.

В класичний період римської історії більшість злочинів, суворо караних Законами XII Таблиць, для повноправних громадян каралися лише штрафами чи виг-

нанням. Причому, якщо звинувачений сам йшов у вигнання, справа проти нього припинялася [7, с. 221].

Навіть засуджені до смерті громадяни (але лише вони, а не іноземці чи, тим більше раби) могли просити захисту і помилування у общини співгромадян.

Так, в Римській республіці громадяни, засуджені посадовими особами – консулом або претором, мали право апеляції до народу. Таке право називалося провокацією (*provocatio*). Вже Закони XII Таблиць (традиція відносить їх запровадження до 451 – 450 рр. до н. е.) встановили заборону страчувати римського громадянина без санкції центуріатних коміцій [12]. З цього приводу російський дослідник римського права Є. М. Штаерман відзначив, що «право засудження, як і визнання заслуг, належало усьому колективу громадян – окремій особі воно не надавалося» [7, с. 214].

Діаметрально протилежними були підходи до застосування смертної кари щодо рабів. Викритих в крадіжці рабів в древньому Римі скидали з Тарпейської скелі, тоді як вільні, якщо крадіжка здійснювалася удень, після покарання різками передавалися постраждалому як аддикти [10].

З іншого боку, спостерігаємо цікаву особливість римського права. Закон Аквілія знімав з раба будь-яку відповідальність за його дії (до вбивства включно), здійснені з відома або за наказом пана [7, с. 220]. Позбавлений власної волі раб розглядався правом як *instrumentum vocale* – дослівно розмовлююче знаряддя, позбавлене правової можливості не виконати навіть завідомо злочинне розпорядження свого пана. Цього не було і не могло бути в східних деспотіях, де раб (чи навіть представник нижчого розряду або варни) вважався самостійним суб'єктом права і ніс усю відповідальність за свої дії.

Висновки. Смертна кара була важливим інститутом правових систем східних тираній та рабовласницьких демократій. Її поширення пояснюється загалом схожими мотивами: намаганням з допомогою правового терору викоринити злочинність; врятувати суспільство від нібито неминучого гніву богів; відсутності у суддів можливості застосування тюремного ув'язнення тощо. Спільним є і намагання законодавця використати смертну кару як засіб стабілізації суспільства та підвищення його відпорності перед зовнішніми впливами та руйнівними факторами ендегенного походження. Разом з тим спостерігаємо незрівняно вищу цінність людського життя у рабовласницьких демократіях, особливо якщо мова йде про особу повноправного громадянина. З іншого боку, у розвинутих рабовласницьких демократіях спостерігаємо й відчутне зниження правової захищеності життя та особистої недоторканості рабів, перетворених з суб'єктів на об'єкти права. Загалом же можемо стверджувати зв'язок між рівнем розвитку демократичних начал в суспільному житті та частотою застосування законодавцем і суддями смертної кари. Більш демократизовані суспільства застосовують її з більшою завбачливістю, спеціально передбачаючи різноманітні процедури апеляції, помилування та заміщуючих покарань.

Перелік використаних джерел та література:

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. Держава і право епохи станово-кастового суспільства. Навчальний посібник. – Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут, 2000. – 339 с.

2. Гавриленко О.А. Право античних держав Північного Причорномор'я: Навчальний посібник. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 111 с.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. – 2-е изд. – М.: Мысль, 1986. – 571 с.
4. Древние цивилизации / С.С. Аверинцев, В.П. Алексеев, В.Г. Ардзинба и др.; Под общ. ред. Г.М. Бонгард-Левина. – М.: Мысль, 1989. – 479 с.
5. Кашенко С.Г. Старий Завіт як джерело кримінального права // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Том 19 (58). № 3. Юридические науки. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2006. – С. 20 – 24.
6. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Видання 3-тє, доповнене. – К.: Атіка, 2001. – 624 с.
7. Рыскильдиева Л.Т. Основные моменты процесса формирования политико-правовой культуры в Древней Индии // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Том 19 (58). № 3. Юридические науки. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2006. – С. 14 – 19.
8. Штаерман Е.М. Римское право // Культура древнего Рима. В двух томах. Том I. – М.: Наука, 1985. – 210 – 247.
9. Dig., 48, 4, 1 – 2
10. Tabl., VIII, 14.
11. Tabl., VIII, 23.
12. Tabl., IX, 2.
13. Tabl., IX, 3.
14. Tabl., X, 5.

Гривняк Л.Ю. Смертная казнь и ее функции в праве восточных деспотий и классического рабовладельческого общества. Попытка сравнительного анализа.

В статье анализируются правовые основы применения смертной казни в восточных деспотиях (Египет, Междуречье, Древняя Индия, Древний Китай) и в классическом рабовладельческом обществе (Древняя Греция, Древний Рим), а также попытки исполнения смертного приговора, процедура подачи апелляции и процедура помилования приговоренных к смертной казни, возможность применения более мягкого наказания, чем предусмотрено в законе, и иные сопутствующие вопросы.

Ключевые слова: право восточных деспотий, право классического рабовладельческого общества, смертная казнь, помилование.

Grivnyak L.Yu. The deadly execution and it's functions in law of the East despotisms and classical slave-owing society: the attempt comparative analyses.

The legal bases of application of deadly execution in law of the East despotisms (Egypt, Ancient India, Ancient China) and classical slave-owing society (Ancient Greece, Ancient Rome) and methods execution of deadly sentence are analyzed in this article. The author analyses process of presentation appellant and process of pardon of condemned to deadly execution, possibility application more lenient punishment and another questions.

Key words: law of the East despotisms, law of the classical slave-owing society, deadly execution, pardon.

Надійшла до редакції 12.05.2008 р.